

Жіночі портрети
на тлі історії України

Наталія Холонська-Василенко

історик, археолог, архівіст

Наталія Полонська-Василенко народилась 13 лютого 1884 року в Харкові, у родині військового Дмитра Меньшова, який займав посаду старшого ад'ютанта окружного артилерійського управління міста. Батько серйозно вивчав історію, що не просто вплинуло на доньку, а й, по суті, визначило її подальший життєвий і професійний шлях.

Родина мала скромний достаток, але намагалася вести шляхетне життя. На початку у дівчинки було домашнє материнє виховання, гувернантки, фортепіано.

1889 року родина переїжджає до Києва, де Наталія успішно закінчує жіночу Фундуклеївську гімназію, певний час займається учителюванням і виховательською справою, викладає в училищі сліпих. Її обирають секретаркою Київського відділення попечительства сліпих, що мало б стати вінцем жіночої кар'єри початку ХХ століття, але Наталія бажає вчитися далі, і 1907 року вступає на історико-філологічне відділення Вищих жіночих курсів.

Вже три роки Наталія в шлюбі з поручиком Сергієм Полонським, а на той час обов'язковою умовою вступу для заміжніх жінок був дозвіл чоловіка. Дозвіл вона отримала, але шлюб протривав недовго – чоловікові-військовому доводилося часто переїжджати, а стати гарнізонною дружиною Наталія не хотіла.

Процес розлучення був довгим і болісним, адже молоді люди любили одне одного, проте потяг до науки виявився сильнішим, шлюб було офіційно розірвано. Після закінчення курсів Полонська викладає у приватних гімназіях, а також бере участь у розкопках (Білгородка, Київська область) разом з археологом Вікентієм Хвойкою. 1916 року стає першою жінкою - приватдоценткою з історії в Київському

університеті. Розпочались революційні події. У короткий період УНР, у 1918 році Полонська ще встигла заснувати й відкрити в Києві Археологічний інститут. Більшовики закрили його уже в 1920, майно закладу було конфісковане.

1923 року Наталія Полонська виходить заміж удруге – за вченого й державного діяча, академіка Миколу Василенка. Їхнє щастя було нетривалим. Уже восени 1923 Василенка арештували, звинувативши в керівництві контрреволюційною організацією «Центр дій», і засудили до 10 років ув'язнення. Полонська зробила майже неможливе – домоглася його звільнення та амністії через півтора року. Подружжя навіть отримало дозвіл залишитися в Києві, займаючи одну з чотирьох кімнат власної квартири, у решті кімнат оселилися пролетарі.

З роботою було вкрай погано – ярлик «УБН» (український буржуазний націоналіст) зачиняв усі двері. Агатангел Кримський все ж таки зважився влаштувати Наталію реєстратором Центрального архіву, інакше подружжя було би приречене померти від голоду. Наталія тримається, читає лекції, працює в наукових комісіях, протистоїть жахіттям – цькуванню, голоду, хворобам, нестаткам, врешті переживає смерть чоловіка, найближчого друга й однодумця.

У 1937 Полонську приймають на посаду старшої бібліографки Інституту економіки АН УРСР, цього ж року вона виходить заміж утретє – за відомого економіста та історика Олександра Моргуна. У 1940 Полонська захистила докторську дисертацію, викладала на історичному факультеті Київського державного університету. Здавалося, бурі вже позаду, але наближався 1941 рік.

Під час німецької окупації Києва Полонська-Василенко разом із колегами виїхала спершу до Львова, потім до Чехословаччини. Полонська бачила єдиний вихід в остаточній еміграції. Упродовж кількох наступних років подальший шлях дослідниці Німеччиною був типовим для українських переміщених осіб. Під час перебування у Карлсфельді вона викладала у Вищій школі самоосвіти (народному університеті), у Міттенвальді брала участь у житті православної релігійної громади УАПЦ при церкві Св. Михаїла.

Тут 5 серпня 1948 р. Наталія та Олександр Моргун взяли церковний шлюб, що не могли здійснити в радянській Україні. Наукове життя дослідниця почала майже наново, втрапивши бібліотеку, архіви, попередні напрацювання. Натомість отримала декілька ключових для науковця переваг – свободу праці без ідеологічного тиску тоталітарних режимів, а також вільні наукові контакти зі світом.

Саме з еміграційним періодом життя пов'язані її найбільші наукові здобутки – тут на початку 60-х років минулого століття завершена її безпрецедентна праця «Історія України», яка охоплює період від найдавніших часів до 1921 року. За двотомником Наталії Полонської-Василенко «Історія України», досі навчаються студенти.

В анотації до нього читаємо:
«Даний посібник є однією із найякісніших на сьогоднішній день працею з погляду об'єктивності, конкретності і аргументованості викладу національної історії України».
У Мюнхені в 1969 р. вийшла книга Полонської-Василенко «Видатні жінки України» – своєрідна данина непересічним представницям жіноцтва від часів княжої доби.

Викладацька праця Наталії Дмитрівни, незважаючи на вік і стан здоров'я, довго залишалася дуже активною. Вона була затверджена професором філософічного факультету по кафедрі історії України, читала курс історії церкви у Богословсько-педагогічній академії УАПЦ у Мюнхені.

*У своїй кімнаті у Будинку для літніх,
Дорнштадт, 1960-ті роки*

З 1951 р. разом із своїм чоловіком Олександром Моргуном Наталія Дмитрівна жила в Німеччині у так званому «альтенгаймі» – будинку для літніх людей, у містечку Дорнштадт біля Ульма (земля Баден-Вюртемберг), де на досить великій площі знаходяться кілька житлових корпусів, парк, церква, сад та город. Останні роки після смерті чоловіка вона теж провела там. Навіть сюди до неї приходили за порадою колишні студенти, співробітники, колеги.

Померла Наталія Полонська-Василенко 8 червня 1973 року. Оскільки у альтенгаймі її знали як «пані Моргун», то це ім'я й висічено на надгробку.

Менше, ніж через двадцять років праця жінки-емігрантки стане окрасою української історичної науки, посівши одне з чільних місць серед підручників історії. Видана в незалежній Україні в 1992 р., ця праця стала не лише одним з перших нерадянських підручників, яким широко користувалися студенти та науковці, але водночас початком повернення імені та доробку вченої на батьківщину.